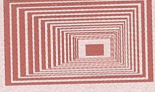

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

3
2000

Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East

Hattuša/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar:
Büyükkaya Kazılarına Toplu bir Bakış

Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der
keramischen Funde vom Büyükkaya in
Boğazköy/Hattuša

Systematic Survey in Alicante, Spain. First Results

A Large-Scale Geophysical Prospection in the
Acemhöyük the site of the Assyrian Trade
Colony Period

Frühchalkolitische Metallfunde von
Mersin - Yumuktepe: Beginn der extraktiven
Metallurgie?

Baharın Müjdecisi: Çiğdem (Crocus) ya da
AN.TAH.ŞUM.^{sar} Hititler Devri Anadolu Florasına
Küçük bir Katkı

Kyrene Sikkeleri Üzerinde Betimlenen Silphion
Bitkisi Işığında Antik Çağda Doğum Kontrolü:

Kyrene Sikkeleri Üzerinde Betimlenen Silphion Bitkisi Işığında Antik Çağda Doğum Kontrolü

*Birth Control in Ancient
Times in Light of the
Silphion Plant on
Kyrenian Coins*

(Bazı değişikliklerle yeniden düzenlenerek
basıma hazırlanmıştır)

Mustafa ŞAHİN*

Anahtar Sözcükler: Doğum kontrolü, Kyrene, Silphion, sikke
Keywords: Birth control, Kyrene, Silphion, coin

In ancient times, the Silphion plant was only grown along the Libyan coast and its export to the other parts of the Asia Minor and of the Mediterranean was the main source of Kyrene's wealth. According to tablets found at the Knossos by Sir A. Ewans, the plant was already known long before 7th century B.C.; it is mentioned that the Therans went to Kyrene probably to obtain the silphion plant.

Silphion was occasionally used as a symbol on the Archaic and Classical coins of Kyrene. This depiction of the plant disappears by the Hellenistic period. Nowadays, Silphion plant is used for cooking and as a medicine to prevent cold. However, on the Kyrenean coins, Silphion is depicted with an unclothed woman sitting near the plant or with a woman holding her hand on her sexual organ. Both of these representations indicate that the plant is related particularly with the women. Another evidence are the terracotta female figurines holding in one hand a silphion plant and in the other a sickle. As we know both from written sources, as well as from archaeological finds, birth control practice was known through antiquity.

The colonisation movements had resulted an increase in population. The use of Silphion as a means for birth control begun probably at this time and continued up to the Hellenistic period.

By the beginning of the 20th century, historians have accepted that the birth control was already known in ancient times and the Silphion was used instead of superstitious methods as spells. The practice of birth control disappears under monotheistic religion during the Middle Ages, only to reappear at present with the uncontrolled increase in the population.

Bugün ki Bingazi dolaylarında (Libya) yer alan Kyrene, İ. Ö. 630 civarında Thera'dan hareket eden Dor'lar tarafından kurulmuş bir kıyı kentidir¹. Kıtanın içlerinden gelen kervan yolunun denize ulaştığı noktada olması, küçük baş hayvan ve at yetiştirilmesi, özellikle de salt bu topraklarda üretilmediği rivayet edilen² Silphion bitkisinin ihracatı Kyrene'nin gücünü oluşturan unsurlar olmuştur³. Bu nedenle Kuzey Afrika'nın Naukratis'den sonra gelen en önemli kenti olarak kabul edilmiştir⁴. İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen ve Kyrene kralı Arkesilas'ı ihracat esnasında gösteren vazo resmi, ticaretin ulaştığı boyutu göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir (Res. 1)⁵.

Ancak, bu çalışmada üzerinde durulmak istenilen asıl konu, kentte yapılan ticaretten çok, bir grup Kyrene sikkeleri üzerinde betimlenmiş olan Silphion bitkisidir. Çünkü, bir zamanlar Anadolu'da dahil olmak üzere tüm Akdeniz ülkelerine ihraç edilen Silphion'un hangi amaçla sikkelerin üzerinde bulunduğu ve en önemlisi de bir bitkinin neden antik çağda kent sembolü olacak kadar sempati görmüş olduğu üzerindeki savlarda bugüne kadar bir birlik sağlanamamıştır.

Kyrene, İ.Ö. 6. yüzyılın 2. yarısından itibaren, çoğunluğu propaganda amaçlı olan, Attik ağırlığında tetradrahmi darp eder. Silphion bitkisi, bu erken örneklerden başlayarak sikkelerin ön yüzünde kullanılan bir kent sembolü olmuştur⁶. Bu da bitkinin bu tarihlerde Kyrene için çok önemli olduğu konusunda ipuçları vermektedir. İlk sikkelerde, olasılıkla daha kolay işlenen ve yuvarlak resim alanına yerleştirilebilen bir motif olması nedeni ile, bitkinin sadece meyvesi görülmektedir⁷. Kısa bir süre sonra ise artık tüm detayları ile betimlenmeye başlanır (Res. 2-5). Bu konuda E. S. G. Robinson kapsamlı bir araştırma yapmış ve sikkeleri, Silphion'un tiplerine göre başlıca üç gruba ayırmıştır⁸. İlk gruptaki sikkelerde, bitkinin tüm bölümleri doğal yapılmıştır: kalın ve güçlü bir kök, geniş yapraklar, merkezde küçük tomurcuklar ve kenardaki yapraklarda açan küçük çiçekler halinde-

dir. İkinci gruptakilerde bitki cansız ve çok katı simetrik yapraklardan oluşmaktadır. Son tipte ise bitki tamamen stilize ve basit işçiliktir⁹. Klasik dönemle birlikte Kyrene sikkeleri üzerinde Silphion'un hakimiyeti azalarak ikinci plana atılmış ve değişik tipler de görülmeye başlamıştır. Hellenistik dönem sikkelerinde ise bitkinin tamamen ortadan kalktığı görülmektedir¹⁰.

Grekçe "silphion", latince "silphium" adı ile bilinen bitki, Ferula ailesinin bir üyesi olup, genellikle dev dere otu olarak tanınır¹¹. Küçük yaprak ve sarı çiçeklerden oluşmaktadır¹². Theophrastus ve Plinius'a göre, bitkinin büyük ve kalın kökü, uzun gövdesi ve kerevize benzeyen yaprakları vardır¹³. Barka¹⁴ ve Kyrene'de¹⁵ bulunmuş olan ve üzerinde silphion'un yanında bir ceylan bulunan tetradrachmilere göre, Silphion orta büyüklükte bir bitki olmalıdır. Rivayete göre antik çağda salt Libya kıyılarındaki yetiştirilebilmiş olan¹⁶ Silphion, ne yazık ki günümüzde yok olan bitkiler arasında yer almaktadır. Ancak antik kaynaklardaki tanımları ve Kyrene sikkeleri üzerindeki görüntüsü ile Silphion¹⁷, *Ferula communis* adı altında¹⁸ Ege ve Akdeniz bölgesinde varlığını halâ sürdürüyor olmalıdır (Renkli resim 1)¹⁹.

Thera'dan göç eden Dor'lar tesadüfen mi Libya sahillerine yerleştiler sorusu halâ tartışılmaktadır. Çünkü, yukarıda da değinildiği gibi, Silphion antik çağda sadece bu topraklarda yetişmiştir ve bu da belli bir dönem Kyrene şehrinin zenginliğinin asıl kaynağı olmuştur. Sir A. Evans, Knossos'da yaptığı kazılar esnasında bulunan bazı tabletlerin üzerinde²⁰ silphion'a çok benzeyen semboller olduğunu açıklamış ve bitkinin Kyrene'den Girit adasına getirildiğini ve burada üretildiğini savlamıştır²¹. Bu durumu arkeolojik veriler de kanıtlamaktadır. Minos uygarlığına ait Girit adasındaki değişik mezarlarda bulunan mühür yüzük taşları üzerindeki betimler bu bağlamda dikkat çekicidir²². Bu yüzük taşlarından bazılarının üzerinde sunak veya bir saksının içinden yükselen uzun gövdeli ve dallarında tomurcuk şeklinde meyveleri olan bitkiler

bulunmaktadır²³. Bu bitkinin hemen önünde çıplak ya da yarı çıplak²⁴ kadınlar yer alır. Kadınlardan bazıları söz konusu bitki ile yakından ilgilenmektedirler. Bunlar el devinimlerine göre ya bitkinin bakımını yapmaktadırlar ya da bitkinin olgunlaşan meyvelerini toplamak istemektedirler.

Mühür yüzükler üzerinde yer alan bitki gövdesi, dalları ve tomurcuk şeklindeki meyveleri ile Kyrene sikkeler üzerinde bulunan Silphion'a çok yakın benzerlik göstermektedir (Res. 3-5). Bu nedenle mühür yüzükler üzerinde bulunan ve bugüne kadar kesin tanımlanmamış bitkileri biz Silphion olarak adlandırmak istiyoruz. Ayrıca, Silphion olarak isimlendirdiğimiz bitkinin, kompozisyonda yer alan diğer bitkilerden farklı olarak çerçeve içine alınmış olması, saksı veya sunak gibi bir nesnenin içerisinde bulunduğunu kanıtlamaktadır²⁵. Sağda yer alanın gövdesi üzerinde gırlanda benzer askıların olması bu köşeli bölümlerin kesinlikle bitkiye ait olmadığını göstermektedir²⁶. Diğer bir anlatımla bitkinin doğrudan toprakla ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durum bitkinin ya kutsallığını, ya da özel bir saksı içerisinde yetiştirildiğini göstermektedir. Bizce burada bitkinin toprakla ilişkisinin kesildiği, diğer bir anlatımla saksı gibi bir koruyucunun içerisinde yetiştirildiği özellikle anlatılmak istenmektedir. Bu durum ise Evans'ın ada dışından bir bitkinin getirilerek burada yetiştirilmiş olduğu savını haklı çıkarmaktadır.

Ayrıca yarı veya tamamen çıplak, dolgun göğüs ve kalçalı kadınların bitki ile doğrudan ilgilenir şekilde kompozisyonda bulunması²⁷, Kyrene sikkelerinde olduğu gibi (Res. 6), bitkinin kadının cinselliği ile doğrudan ilintili olduğunu göstermektedir.

Erken dönemlerde Silphion'un bilindiğine diğer bir kanıt ise, Minos yüzüklerine göre daha geç bir tarihe ait olan Miken sanatının altından yapılmış mühür yüzük taşlarıdır. Mykenai'de bulunmuş olan bir yüzük taşı üzerinde Minos'dakileri anımsatır şekilde bir betim yer almaktadır²⁸. Burada sol köşede yine bir sunak veya saksı içe-

risinde kalın gövdeli ve iri meyveli bir bitki, gövdesinden tutarak ortada duran kadına doğru bitkiyi yatıran bir delikanlı ve sağ köşede yer alan sunak üzerine eğilmiş bir diğer kadın betimlenmiştir. Bitki gövde ve meyveleri ile Kyrene sikkeleri üzerinde bulunan Silphion'a benzemektedir. Delikanlının, arkasındaki kadına bakması ve elleri ile bitkiyi kadına doğru eğmesi, erkeğin burada kadınlara meyvelerin toplanması konusunda yardım etmek için bulunduğunu akla getirmektedir. Diğer bir anlatımla bitki yine kadınlarla ilintili bir kompozisyonda karşımıza çıkmaktadır.

Yine aynı şekilde Mykenai'de bulunmuş bir diğer yüzük taşı üzerinde kalın gövdesi ve ucunda iyice olgunlaşmış meyveleri bulunan bir bitki, bu bitkiye yaslanan bir kadın ve bu kadının önünde bakışumlu olarak ona dua eder şekilde betimlenmiş birisi küçük üç kadın yer almaktadır²⁹. Yine Kyrene sikkeleri üzerindeki betimlerle karşılaştırarak, özellikle de kalın gövde ve meyveler arasındaki benzerliklerden hareketle, buradaki bitkinin de Silphion olduğunu savlamak istiyoruz³⁰. Kompozisyonda yine salt kadınların yer alması, ayrıca iri göğüs ve oldukça geniş kalçası ile de diğerlerinden ayrılan bir kadının sırtını bitkiye yaslamış şekilde betimlenmiş olması, bizce bitkinin kadınlar ile olan ilintisini vurgulamak içindir³¹.

Bu anlatılanlara göre, bitki çok daha erken tarihlerde Ege bölgesinde yakından bilinmektedir ve kadınlarla ilişkili bir amaç doğrultusunda kullanılmış olmalıdır. Bu sonuç ise, E. Fabbricotti'nin de düşündüğü gibi³² Thera'dan Libya'ya göç eden insanlara rehberlik eden Korobios'un, bitkinin değerini önceden bildiğini ve bu göçü bilinçli olarak gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir.

Kyrene'nin zenginliğinin asıl kaynağı olan ve Plinius'un, "Silphion ağırlığı kadar gümüşten daha değerlidir" dediği³³ Silphion, antik çağda neden çok rağbet görmüş ve kıymetli bir bitki olmuştur? Cevap bitkinin antik çağdaki kullanım amacıyla doğ-

rudan ilintilidir. Bugüne kadar Silphion'un, tat verici olarak mutfak; soğuk algınlıklarında boğaz yumuşatıcı ve öksürük şurubu olarak eczacılık gibi çok farklı alanlarda kullanılan bir bitki olduğu üzerinde durulmuştur³⁴. Ancak, kullanım yelpazesi ne kadar geniş ve değişik olsa da, bitkinin çok değerli olması konusunda söylenenler yetersiz kalmaktadır. Çünkü, bitkinin kökünden elde edilen öz suyun çok acı olduğu ve ancak yağ veya şarapla sulandırılarak içilebildiği bildirilmektedir³⁵. Bu da, insanların bunu zevk almak için değil de, herhangi bir nedenle, gereksinme duydukları için satın aldıklarını düşündürmektedir.

Silphion'un gerçek kullanım amacının belirlenmesi için öncelikle sikkeler üzerinde yer alan ve bitkinin karşısında bir tabure '*diphroi*' üzerinde oturan kadının ikonografisinin doğru olarak irdelenmesi gerekmektedir.

Kyrene sikkelerinin bir grubu üzerinde bulunan kadın, bir Silphion'un karşısında tabure '*diphroi*' üzerinde oturmakta, bir eliyle bitkinin gövdesine doğru uzanırken, bitkiye ait bir çiçek tuttuğu diğer eli kendi kadınlığının üzerine gelecek şekilde bacaklarının üzerinde durmaktadır. Kadın, vücut hatlarının çok net bir şekilde görülmesi nedeniyle, ya ince bir kumaştan elbise giymiş ya da çıplaktır (Res. 6)³⁶.

Silphion'un kadın ile olan ilişkisini, yine Kyrene kökenli terrakotta figürinlerle de kanıtlamak olasıdır. Şu anda Londra'da bulunan ve İ.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen terrakottadan bir kadın figürünü³⁷, uzun bir elbise giymiş, bir elinde silphion, diğerinde ise orak tutmakta³⁸. Olasılıkla bu figürin ile Silphion hasadıyla ilişkili bir kadın anlatılmak istenmiş olmalıdır. Burada bizim için önemli olan, kadının tanrıça ya da Nymphe olmasından çok, bitkinin yine bir kadınla birlikte bulunuyor olmasıdır.

Bu güne kadar yapılmış olan değişik çalışmalarda Silphium ile birlikte olan kadınlar için, genelde tanrıça, Apollon'un sevgilisi Nymphe Cyrene veya bitkiyi korumakla

görevlendirilmiş rahibe-kadın yakıştırması yapılmıştır³⁹. Bu bağlamda özellikle sikkeler üzerindeki, oturan kadınların doğru yorumlanması önem kazanmaktadır. Çünkü kadınlar giyinik de çıplak da olsalar, bir eliyle bitkinin gövdesine uzanırken, diğer ellerini üreme organlarının üzerine gelecek şekilde tutmaktadırlar. Bu devinim bitkinin cinsellikle olan ilişkisini göstererek, Plinius'un, günümüz araştırmacılarının gözünden kaçan veya her nedense üzerinde fazla durmadıkları: "Kadınlar, menstürasyonlarını (menstruation) başlatmak için onu şarapla içer ve onu yumuşak bir yünle kadınlıklarının içine (servix) uygularlar"⁴⁰ rivayetini akla getirmektedir. Plinius'un bu anlatımını ise, Silphion'un aynı zamanda kadınlar arasında doğum kontrolü amacıyla, gebeliği önleyici bir ilaç olarak kullanılmış olduğunu açık bir şekilde belgelemektedir.

Sonuçta da, sikke betileri veya terrakotta figürinlerle, tanrıça ya da kutsal karakterlerden çok, J.M. Riddle ve arkadaşlarının da savladıkları gibi⁴¹, bu bitkinin kadın ile olan ilişkisi anlatılmak istenmiş olmalıdır. Diğer bir anlatımla, bunların tanrıça ya da insan olmalarından çok, kişilerin kadın olmaları önemlidir. Plinius'un rivayeti doğrultusunda burada kadın ile kurulabilecek en doğal ilişki de, bereket veya benzeri yaklaşımlardan çok, antik çağda varlığı bilinen doğum kontrolü ile ilgili olanı olmalıdır.

Silphion'un doğum kontrolü ile ilgisinin varlığını betim sanatı ve Plinius'un anlatılarının yanısıra, yazılı kaynaklarla da ortaya koymak olasıdır. Kyrene'lilerin Silphion'dan elde edilen bazı bitkisel karışımları bulmuş oldukları ve bunu doğum kontrolünde kullandıklarından Grek botanikçisi Theophrastus da (İ. Ö. 370-288) bahsetmektedir⁴². Ayrıca İ.Ö. 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı şair Catullus, Lesbia'sına yazmış olduğu erotik şiirlerinde Kyrene sahillerinde yetişen Silphion'dan da bahsetmektedir⁴³. İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan jinekolog Soranus, gebeliği önlemek açısından dört reçete önermiştir. Bunlardan birisi de, bir iki fincan suya nohut büyüklüğünde "Cyrena-

ic" tohumunun atılarak içilmesidir⁴⁴. Plinius'dan öğrendiğimiz kadarı ile Cyrenaic, sıvı Silphion'dan elde edilmektedir⁴⁵.

Bu bağlamda akla gelen soru antik çağda gerçekten doğum kontrolünün yapıp yapılmadığıdır. Grek ve Roma'lılardan çok daha önce eski Mısır'lılar doğum kontrolünü uygulamışlardır. 1862 yılında E. Smith tarafından Luxor'da bulunan ve İ.Ö. 1550-1500 yıllarına tarihlenen Eber papirüsü doğum kontrolünden bahsetmektedir⁴⁶. Papirüse göre, akasya zamkı, hurma ve belirlenemeyen bir bitki bal ile karıştırılarak cinsel organa uygulanmıştır. 1889 yılında F. Petrie tarafından Fayum'da bulunan İ.Ö. 1900 yıllarından jinekolojik metin içeren Kahun papirüsünde ise, Eber papirüsüne benzer şekilde üç adet gebeliği önleyici reçete önerilmektedir. Her üç reçetede en önemli katkı maddesi yine akasya zamkıdır⁴⁷.

Antik Yunan dünyasında, yine çeşitli bitkiler kullanılarak doğumdan korunmaya devam edildiği bilinmektedir. Örneğin, Aristophanes ilk olarak İ.Ö. 421 yılında Atina'da oynanan komedisi Barış'ta (Eirene); Trigaius'un, kadın arkadaşı hamile kalınca şaşırıldığından, bunun üzerine tanrı Hermes "Pennyroyalden bir ölçü alsaydı hamile kalmazdı" şeklinde tavsiyede bulunduğu bahsetmektedir⁴⁸. Doğum kontrolü üzerinde araştırma yapan jinekologlar pennyroyalin gebelikte etkili olduğunu saptamışlardır⁴⁹. Plato ve Aristoteles'in ideal şehir ve eyaletlerindeki nüfusun kontrol edilmesi amacıyla doğum kontrolünü destekledikleri bilinmektedir⁵⁰. İ.Ö. 200- 118 yılları arasında yaşamış olan Polybius, çağdaş ailelerin bir iki çocukla yetindiklerinden bahsetmektedir⁵¹. İ.S. 129-199 yılları arasında yaşamış olan Roma'lı ünlü fizikçi ve eczacı Galen, ilaçlar üzerine yazdığı kitabında, söğüt ve hurma ağaçlarının gebeliği önleyici etkilerinin olduğunu bildirmektedir⁵². Bu konuda Persephone ile Hades arasındaki ilişki iyi bir kanıttır: Persephone söğüt çekirdeklerini yemiş ve aylarca gebe kalmamış⁵³; modern tıp da bu metodun doğruluğunu kanıtlamıştır⁵⁴. Sonuç olarak, antik çağda aile

planlaması, diğer bir anlatımla doğum kontrolü yapılmıştır.

Silphion'un en azından sağlıklı ilişkisini kentin efsanevi kurucusu ile olan ilişkide belgelenmektedir. Pindar'a göre kentin kurucusu Apollon ve Nymphe, Cyrene'nin oğlu Aristaios'dur⁵⁵. Aristaios, Asklepios ile aynı özelliklere sahiptir; bu ilişki her ikisinin giydiği elbise ve yanlarında bulunan yılanla da ikonografik açıdan desteklenebilir. Aralarındaki fark, Asklepios'un daha yaşlı ve sakallı olması, Aristaios'un ise bir delikanlı olarak resmedilmesidir. Aristaios, aynı zamanda tarımın koruyucusudur ve de Silphion'un Aristaios tarafından kente armağan edildiği rivayet edilmektedir⁵⁶. Bu durum da bitkinin öncelikle sağlıklı ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bitki mutfaktan çok, buraya kadar belgelenmeye çalışıldığı gibi tıbbi amaçla, yani doğum kontrolünde kullanılmış olmalıdır. Libya sahillerinde üretilen Silphion, antik çağ kadınının kullanımı için Akdeniz'in doğu sahillerine kadar ki çok geniş alana ihraç edilmiştir⁵⁷. Bir zamanlar "ağırlığındaki gümüşten daha değerli"⁵⁸ olması da, bunun koruyuculuğunun diğerlerine göre daha fazla olduğunu, dolayısıyla da kadınlar arasında daha fazla rağbet gördüğünü kanıtlamaktadır.

İ.Ö. 7. yüzyılda yoğunlaşan koloni hareketlerinin başlangıcı için öne sürülen nedenler arasında kontrolsüz nüfus artışı da gösterilmektedir⁵⁹. Hatta bu dönemde, özellikle sakat doğan çocukların ıssız yerlerde ölüme terk edildikleri rivayet edilmektedir⁶⁰. Kyrene'nin bu tarihlerde koloni edilmesi ve yine Silphion'un bu tarihlerden başlayarak Hellenistik dönem başlangıcına dek revaçta olması hep kontrolsüz nüfus artışının önlenmesi gayretleri ile ilişkili olmalıdır. Belki de, Hellenistik dönemin ilk yarısındaki savaşlar ve kitlesel hareketler nüfus artışını durdurmuş, bu da doğum kontrolünü ikinci plana itmiştir. Bu gelişme de Silphion'un önemini azaltarak ihracatının durmasına neden olmuş; bunun sonucunda da, ilk aşamada sikke betimi olma özelliğini kaybetmiş, zamanla da bitkinin nesli orta-

dan kalkmıştır. Bu gelişim seyri ise, kolonizasyon hareketlerinin nedenlerinden birisi olarak öne sürülen aşırı nüfus artışı savını bir kez daha haklı çıkartmaktadır.

Birçok 20. yüzyıl tarihçisi, antik çağda kadınların büyüye inandıklarını, doğum kontrolünde batıl şeyler kullandıklarını belirtmişlerdir⁶¹. Bu çalışmada kısaca da olsa değinildiği gibi bu kanı doğru değildir. Antik çağ kadını bilinçli doğum kontrolü yapmıştır ve çeşitli bitkiler ile yapılan doğum kontrolü, günümüzde kırsal bölge-

lerde nadir de olsa hala varlığını devam ettirmektedir.

Antik kaynaklarda sözü edilen bitkiler ile yapılan modern laboratuvar deneyleri, klasik ilaçların çok etkili olduklarını göstermiş ve antik çağda kadınların daha iyi kondukları ortaya çıkmıştır⁶². Antik çağın doğum kontrol bilgileri Orta Çağ'da tek tanrılı dinlerin baskısı ile ortadan kalkmış, günümüzde ise nüfusun yine kontrolsüz artmaya başlaması ile tekrar önem kazanmaya başlamıştır.

NOTLAR

Kaynak ve fotoğraflarla araştırmamıza katkıda bulunan Sn. D. Backendorf'a (Frankfurt) çok teşekkür ederim.

1. Herodot IV, 154 vd. Geniş bilgi için bkz. O. Murray, 1982, 149 vd.
2. Plinius NH XIX, 40.
3. P.R. Franke- M. Hirmer, 1972, 158.
4. P.R. Franke- M. Hirmer, 1972, 161
5. F. Chamoux, 1985, 168; J. Boardman, vd, 1992, 101, lev.XII.
6. A. Laronde, 1996, res.1 vd.
7. E. Fabricotti, 1993, 28, res.1.
8. E. S. G. Robinson, 1927, 251 vd.
9. E. Fabricotti, 1993, 28, res. 2-4. Bol örnek için özellikle bkz. A. Laronde, 157 vd.
10. E. Fabricotti, 1993, 27.
11. RE III A, 1927, 103,108 vd.
12. J.M. Riddle, J.W. Estes, J.C. Russell, 1994,30.
13. Theophrastus, Historia Plantarum VI, 10; Plinius, NH XIX,40 .
14. E.S.G. Robinson, 1927, n.30b, lev.XXXVI,36; E. Fabricotti, 1993,27,res.5.
15. E.S.G. Robinson, 1927, n. 2a,lev.I, 8 ve n.92, lev.XI,10; A. Davesne, 1986, 202, res.8; A. Laronde, 1996, 158, res.6b.
16. "Hatırladığım kadarı ile silphion sadece Kyrene'de yetiştiyordu" demekle Plinius bu rivayeti doğrulamaktadır: Plinius, NH XIX,40. Bitkinin ekili olduğu tarlaların sınırlarını ise Herodot çizmektedir (Herodot IV, 169): "K. Afrika kıyılarında Menelaos limanından başlar, Platea adasından Syrtis'e kadar kıyıya paralel uzanır, yaklaşık 125 mil uzunluğunda 35 mil genişliğinde bir alanı kapsar". Silphion, Suriye ve Yunanistan kıyılarında da yetiştirilmeye çalışılmışsa da fazla başarılı olmamıştır, bkz. J.M. Riddle, J.W. Estes, J.C. Russell, 1994, 30. Bunun yanı sıra, bitkinin Orta Asya'da da yetiştirilmiş olduğundan da bahsedilmektedir. Ancak bu sav fazla taraftar bulmamıştır, bkz. RE III A, 1(1927),107 vd.
17. Plinius, NH XIX,39; RE IIIA, 1(1927),104; E. Fabricotti, 1993, 27.
18. H. Peşmen, 1972, 60 vd.
19. Ferula ailesine ait günümüzde Anadolu'da 17 tür saptanmıştır (H. Peşmen, 1972,440). Örneğin bir türü kuru gövdesinin baston olarak kullanılmış olmasından dolayı Silifke yöresinde "asa otu" olarak bilinmektedir (T. Baytop, 1994). Ayrıca, 'çakşır otu' adıyla tanınan türlerden bazılarının yaprakları yenilebilmekte veya doğu Anadolu'da olduğu gibi otlu peynire katılmaktadır. Bu bitki hakkında ayrıca bkz.P. ve I. Schönfelder, 1987,90.
20. Bu bitki ayrıca antik çağın mitoloji ve kült törenlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin söylenece göre Prometheus ateşi bu bitkinin gövdesinin içerisinde saklayarak gökyüzünden çalıp yeryüzüne indirmiştir. Zira, bu bitkinin gövdesinin içinde ateş yandığında dış gövde tutuşmamaktadır. Bu özelliğinden dolayı Akdeniz'li gemicilerin bir kısmı rüzgarlı havalarda pipolarını halen bu sapın içerisine koydukları közle yakmaktadırlar (H. Baumann, 1996).
21. Bu bitki Dionysos kült törenlerinde ise Dionysos'un veya Satyr ve Menad'ların elinde, uç bölümünde kuru tohum kozalağı bulunur şekilde görülmektedir (H. Peşmen,1972,61; E. Simon, 1985,res.254 vd.) .
22. Bu konuda göndermiş olduğu ayrıntılı bilgiler ile yardımlarından dolayı Sayın Dr. F. Ertuğ'a burada bir defa daha teşekkür etmek istiyorum.
20. A. Evans, 1921, 284; E. Fabricotti, ,29, res. 6-7.
21. A. Evans, 1921, 54 n.6 ve II; E. Fabricotti, 1993, 28.
22. C. Zervos, 1956, res. 628 vd.; S. Marinatos, 1959, lev.111 üst.
23. C. Zervos, 1956, res. 628 ve 631; S. Marinatos, 1959,lev.111 üst: alt sağ v e sol.
24. Minos sanatına ait olarak günümüze ulaşan eserlere göre, kadınlar katkat volonlu bir etek, bir önlük ve göğüsleri açıkta bırakan bir korsaj giymektedirler, örneğin Yılanlı Tanrıça: S. Marinatos, 1959, res.70, renkli res. XXIV. Ancak mühürlü

- yüzükler üzerinde korsaj seçilememektedir. Bundan dolayı figürleri yarı çıplak olarak nitelemek istemekteyiz.
25. Örneğin C. Zervos 1956, res. 631 de ortadaki kadının ayaklarının önünde, herhangi bir şekilde koruma altına alınmamış bir kır bitkisi yer almaktadır.
26. C. Zervos, 1956, res. 628 ve 631; S. Marinatos, 1959, lev. 111 üst: alt sağ ve sol.
27. C. Zervos, 1956, res. 628 ve 631; S. Marinatos, 1959, lev. 111 üst
28. S. Marinatos, 1959, lev. 206: üstten ikinci sıra sağdaki resim.
29. S. Marinatos, 1959, lev. 207 alt.
30. Bu konuda R. Kandeler de bizimle aynı kanıdadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. R.Kandeler, 1998, 297 vd.
31. Ancak E. Simon bu yüzük taşı üzerinde bulunan kompozisyonda vurgulu şekilde yer alan kadını, olasılıkla çift ağızlı baldadan hareketle, Aphrodite'nin bahçesinde bulunan Athena olarak tanımlamaktadır. E. Simon, 1985, 182 vd.
32. E. Fabricotti, 1993, 28 vd.
33. Plinius, NH XIX, 40.
34. Plinius, NH XXII, 100. Ayrıca bkz. RE III A,1 (1927), 112 "Verwendung".
35. Plinius NH XXII, 100.
36. E.S.G. Robinson, 1927, lev. II,20; G.K. Jenkins- H. Küthmann, 1972, 63 res. 86; F. Studniczka, 1990, 21 res. 16-17; E. Fabricotti, 1993, 30 res. 8; J.M. Riddle-J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 30. Diğer benzer örnekler için bkz. A. Davesne, 1986, 201 res. 6; A. Laronde, 1996, 161 res. 7a;
37. H.B. Walters, 1907, 130 lev. 19 n.B 359; R.A. Higgins, 1954, 384 n. 1447.
38. Bu konuda daha fazla örnek için bkz. A. Davesne, 1986, 195 vd. Ayrıca, Fabricotti yayınlanmamış bir başka figürünü de gördüğünden bahsetmektedir; E. Fabricotti, 1993, 30,dn, 14.
39. G.K. Jenkins- H. Küthmann, 1972, 63; P.R. Franke- M. Hirmer, 1972, 161; F. Studniczka, 1990, 21; E. Fabbriotti, 1993, 30.
40. Plinius NH XXII, 100
41. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 30 vd.
42. Theophrastus, Historia Plantarum VI, 3, 1-7; F. Chamoux, 1985, 166 vd.
43. Gaius Valerius Catullus, 1978, 20 n.7.
44. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 30.
45. Plinius NH, XIX, 40, XXII, 100.
46. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31; J.F. Nunn, 1996, 30 vd.
47. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31; J.F. Nunn, 1996, 34 vd.
48. J. M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31.
49. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31.
50. Plato: " Birçok uygun yöntem vardır. Kontrolsüz çoğalmaya karşı, üremeyi önleyen ölçüler olmalıdır". Aristoteles: " Nüfus planlaması yapılmalıdır. Ancak, hayatın embriyoda başlaması nedeni ile kontrol kesinlikle düşük yapmak suretiyle olmamalıdır". J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 33.
51. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 34.
52. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31.
53. H.J. Rose, 1925, 38 vd
54. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 31.
55. Scholii ad Pind. Pyth. IV, 4; Ferecide, Scholii ad Apoll. Rh. Argon. II 500, FHG I, 72; E. Fabbriotti, 1993, 31 dn. 16.
56. Scholii ad Aristophanes, Equit. 894; Scholii ad Theocrit V, 53 FHG II, 190; E. Fabbriotti, 1993, 31 dn. 15.
57. Libya ile Yunanistan ve Anadolu arasında ticari ilişkinin varlığı, daha önce sikkeler arasındaki yakın benzerliklerle de kanıtlanmıştır. Bu konu için bkz. P.R. Franke- M. Hirmer, 1972, 161.
58. Plinius. NH XIX, 40.
59. A. M. Mansel, 1971, 156.
60. Hesiodos, erga 376; A.M.Mansel, 1971, 156.
61. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 35.
62. J.M. Riddle- J.W. Estes- J.C. Russell, 1994, 30.

KAYNAKLAR

- BAUMANN, H., 1996
Greek Wild Flowers and Plant Lore in Ancient Greece, London, The Herbert Press
- BAYTOP, T., 1994
Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu
- BOARDMANN, J., J. DÖRIG, W. FUCHS, M. HIRMER, 1992
Die griechische Kunst, München, Hirmer Verlag
- CHAMOIX, F., 1985
"Du Silphion", *Cyrenaica in Antiquity*, G. BARKER, et.al.(Ed.), Oxford, BAR International Series 236, 165-172.
- DAVESNE, A., 1986
"La divinité Cyrénéenne au Silphion", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Suppl. XIV, 195-206
- EVANS, A., 1921
The palace of Minos at Knossos I, London, University Press
- FABRICOTTI, E., 1993
"Silphium in Ancient Art", *Libyan Studies* 24, 27-33
- FRANKE, P. R., M. HIRMER, 1972
Die griechische Münze, München, Hirmer Verlag
- GAIUS VALERIUS CATULLUS, 1978
Şiirler. çev. G. Varinlioğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- HERODOTUS, 1973
Herodot Tarihi. Çev. M. Ökmen, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HIGGINS, R.A., 1954
Catalogue of Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum I, London, British Museum Press
- JENKENS, G.K., H. KÜTHMANN, 1972
Münzen der Griechen, München, Ernst Battenberg Verlag
- KANDELER, R., 1998
"Das Silphion als Emblem der Aphrodite. Zur Deutung eines Siegelringes aus dem Schatz von Mykene", *Antike Welt* 29/4, 297-300
- LARONDE, A., 1996
"Le silphium sur les monnaies de Cyrène", *Scritti di antichità in memoria di sandro Stucchi* vol. I, L. BACCHELLI, M.B. ARAVANTINOS (Ed.), Roma, Studi Miscellanei, 29/1, 157-168
- MANSEL, A. M., 1971
Ege ve Yunan Tarihi. Ankara, Türk Tarih Kurumu
- MARINATOS, S., 1959
Kreta und das mykenische Hellas, München, Hirmer Verlag
- MURRAY, O., 1982
Das frühe Griechenland, München, Hirmer Verlag
- NUNN, J.F., 1996
Ancient Egyptian Medicine, London, British Museum Press
- PEŞMEN, H., 1972
Ferula. Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Edinburg, Davis P.H., Vol. 4, Edinburg University Press
- PLINIUS SECUNDUS C.,
Naturalis Historiae, 1985, München, Artemis Verlags
- RIDDLE J.M., J.W. ESTES, J.C. RUSSELL, 1994
"Birth Control in the Ancient World", *Archaeology* March/April, 29-35
- ROBINSON, E.S.G., 1927
Catalogue of the Greek Coins of Cyrenaica, London, Printed by Order of the Trustees
- ROSE, H.J., 1925
The Bride of Hades, London, Classical Phil.
- SCHÖNFELDER, P., I. SCHÖNFELDER, 1987
Was blüht am Mittelmeer, Köln, DuMont Buchverlag
- SIMON, E., 1985
Die Götter der Griechen. München, Hirmer Verlag
- STUDNICZKA, F., 1990
Kyrene, eine altgriechischen Göttin, Leipzig, Th. De Pinedo,
- THEOPHRASTUS, *Historia Plantarum* VI.
- WALTERS, H.B., 1907
Catalogue of Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, London, British Museum Press
- ZERVOS, C., 1956
L'Art de la Crète. Néolithique et Minoenne, Paris

Resim 1: S. Boardman - S. Dörig - W. Fuchs - M. Himer, 1992, 101lev. XII

Resim 2: G. K. Jenkins - H. Küthmann, 1972, 63 nr. 85. Tetradrachmi, İ.Ö. 525-480.

Resim 3: P. R. Franke - M. Hirmer, 1972, lev. 216 nr. 794. Tetradrachmi, İ.Ö. 431-420.

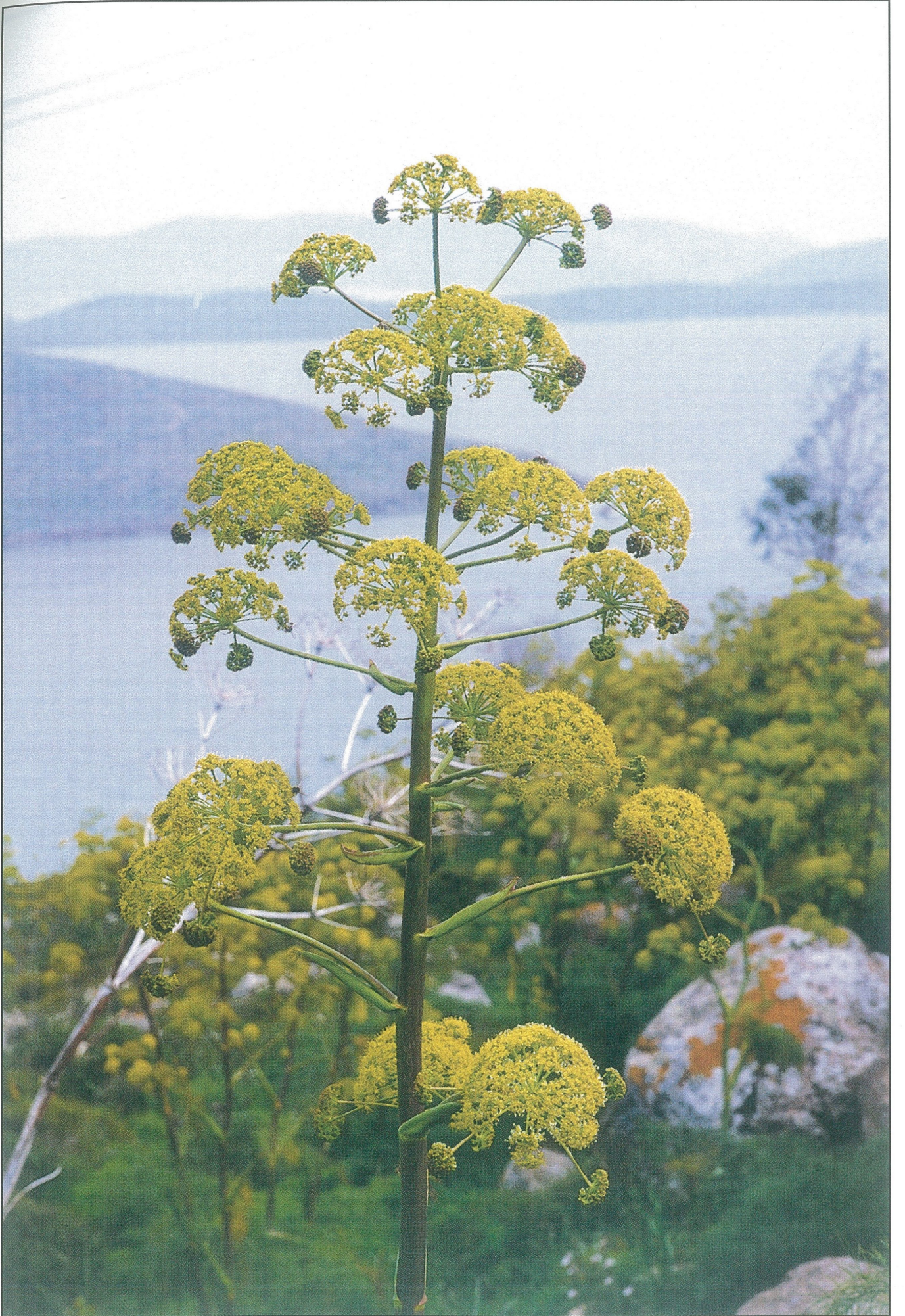
Resim 4: P. R. Franke - M. Hirmer, 1972, lev. 214 nr. 788. Tetradrachmi, İ.Ö. 420-400.

Resim 5: G. K. Jenkins - H. Küthmann, 1972, 125 nr. 265. Tetrachmi, İ.Ö. 375-360.

Resim 6: G. K. Jenkins - H. Küthmann, 1972, 125 nr. 265. Tetrachmi, İ.Ö. 525-480.

Renkli Resim 1: Bodrum'dan Silphion'a benzer bitki. Foto CHR. Özfan Konya